

*Agnieszka Wojciechowska*¹

ZAKAZ DYSKRYMINACJI ZE WZGLĘDU
NA NIEPEŁNOSPRAWNOŚĆ
W ŚWIETLE EUROPEJSKIEGO PRAWA
DO EDUKACJI DZIECI

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TSP-W.2019.013>

Streszczenie. Pojęcie „edukacji” niewątpliwie zawiera w swoim znaczeniu również „dostęp” do edukacji, a ewentualne rozdzielenie tych współlistniejących i współzależnych pojęć pozbawiłoby europejskie regulacje prawne celu, jakim jest zwalczanie dyskryminacji w edukacji. Źródła zasady równości i zasady niedyskryminacji w Unii Europejskiej można znaleźć we wspólnych tradycjach konstytucyjnych państw członkowskich, a także w prawach człowieka – w szczególności w Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności oraz w samym prawie UE. Zainteresowanie Unii Europejskiej kwestiami osób niepełnosprawnych rośnie, ponieważ osoby niepełnosprawne zaczęły być postrzegane jako niewykorzystany potencjał. To nowe podejście wyrosło z ruchu na rzecz praw człowieka. Prawa te chroni Karta praw podstawowych Unii Europejskiej. Sama dyrektywa 2000/78/WE zapewnia ochronę przed dyskryminacją ze względu na niepełnosprawność jedynie w dziedzinie zatrudnienia. Nie obejmuje dostępu do edukacji dzieci. Tymczasem edukacja ma przygotować do pracy zawodowej. Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych z 2006 r. obejmuje prawo do edukacji dzieci z niepełnosprawnościami i wymaga zapewnienia wszystkim racjonalnych usprawnień. Prawo do pełnego uczestnictwa w społeczeństwie traktuje jako prawo człowieka. Strategie UE zakładają dalszy rozwój przepisów chroniących prawa osób niepełnosprawnych, w tym prawo do edukacji.

¹ Mgr Agnieszka Wojciechowska – Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Warszawski
ORCID 0000-0003-2729-7089

Słowa kluczowe: niedyskryminacja, niepełnosprawność, prawa człowieka, dostęp do ogólnego systemu edukacji.

Abstract. The concept of “education” necessarily implies “access” to education, and the possible separation of these co-existing and interdependent concepts would deprive European regulations of the goal of combating discrimination in education. The sources of the principle of non-discrimination in the European Union can be found in the common constitutional traditions of the Member States, as well as in universal human rights – in particular in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and in EU law itself. This right has been also protected in The Charter of The Fundamental Rights of EU. However, directive 2000/78/EC protects against discrimination on grounds of disability only in the field of employment. It does not include access to education. The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities dated in 2006 includes the right to education for children with disabilities and requires implementation of reasonable accommodation for all. It is based on the right to full participation in society as a human right. High-quality education is a prerequisite for successful integration into society. The purpose of education is proper preparation for employment. Therefore, the protection of the right of access to education for children with disabilities should not be inferior to the protection of people with disabilities in the field of employment.

Keywords: non-discrimination, disability, human rights, access to the general education system

1. UWAGI WPROWADZAJĄCE

Dostęp do edukacji dzieci znajdujący się u zbiegu dwóch praw podstawowych, jakim jest zakaz dyskryminacji oraz prawo do nauki regulowany jest przez szereg aktów prawnych Unii Europejskiej. Nawet jeśli nie dotyczą one edukacji w sposób bezpośredni, z innych praw możemy wywieść prawo do edukacji, które bez uwzględnienia dostępu do niej stałoby się nieskuteczne i nieefektywne. Warto w tym miejscu przytoczyć definicję edukacji, którą w swej opinii przedstawiła w dniu 11 września 2018 r. rzecznik generalna Eleanor Sharpston w sprawie *Maniero*². Zgodnie z nią edukacja jest powszechnie rozumiana jako akt lub proces zdobywania wiedzy, a w szczególności systematyczne zdobywanie wiedzy w okresie dzieciństwa i dorastania³. Rzecznik podkreśliła jednak przy tym, że nie brakuje

² Opinia Rzecznika Generalnego Eleanor Sharpston przedstawiona w dniu 11 września 2018 r.; sprawa C-457/17 Heiko Jonny Maniero przeciwko Studienstiftung des deutschen Volkes eV., ECLI:EU:C:2018:697.

³ Taka definicja edukacji znajduje się w słowniku Collins English Dictionary. Słownik Ox-

przykładowych definicji edukacji, dlatego Międzynarodowa Standardowa Klasyfikacja Kształcenia (ISCED, 2011) za edukację uznaje procesy, za pomocą których społeczeństwa świadomie przekazują zgromadzone informacje, wiedzę, pojmowanie, postawy, wartości, umiejętności, kompetencje i zachowania pomiędzy pokoleniami, w tym komunikację, której celem jest uczenie się.⁴ Wynika z tego, że edukacja jest procesem intelektualnym. Edukacja składa się zatem z dwóch aspektów: merytorycznego („intelektualnego”) oraz funkcjonalnego („procesu”).

Na potrzeby niniejszego artykułu należy przyjąć, iż ze względu na jego zakres i cel, pojęcie edukacji zostanie poddane analizie przede wszystkim w świetle dostępu do niej. Przykładowo, w klasie (stosując klasyczne spojrzenie na edukację) każdy uczeń może siedzieć w pierwszych rzędach i między innymi zadawać pytania. Współcześnie jednak byłoby wręcz niewyobrażalne, aby pewna grupa musiała siedzieć z tyłu i nie miała prawa do tego, aby zwracać się do nauczyciela. Równie oczywiste jest to, że wszyscy uczniowie powinni być oceniani według określonych kryteriów i swoich osiągnięć, a nie na przykład według swojego pochodzenia rasowego lub etnicznego, czy ustalonej niepełnosprawności – podobnie jak wszyscy studenci powinni uzyskać ten sam dyplom po pomyślnym zaliczeniu tych samych (podobnych) zajęć. Tym samym możliwość przyjęcia do wszystkich szkół i na wszystkie rodzaje zajęć, na tych samych warunkach, odpowiada dostępowi do edukacji. Bez takiego dostępu nie można mówić o edukacji. Aby uczynić tę konkluzję jeszcze jaśniejszą, należy przyjąć, iż pojęcie „edukacji” zakłada w sposób nieunikniony „dostęp do” edukacji, a ewentualne oddzielenie tych współlistniejących i współzależnych pojęć pozbawiłoby regulacje europejskie celu, jakim jest walka z dyskryminacją w dziedzinie edukacji⁵.

Na dostęp do edukacji może się składać między innymi: fizyczny dostęp do budynku (co nabiera szczególnego znaczenia w przypadku uczniów z niepełnosprawnościami), narzucanie systemu *numerus clausus* w celu utrzymania kontroli

ford English Dictionary definiuje ją z kolei jako „systematyczny proces nauczania lub pobierania nauki, szczególnie w szkole lub na uniwersytecie”. Obydwie definicje odpowiadają łącznie zwykłemu rozumieniu pojęcia „edukacji”.

⁴ Międzynarodowa Standardowa Klasyfikacja Kształcenia stanowi punkt odniesienia dla międzynarodowej klasyfikacji organizacji programów edukacyjnych i powiązanych z nimi kwalifikacjami według poziomów i dziedzin zaproponowanych przez Organizację Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO). Definicja ta została częściowo powtórzona jako definicja „edukacji” w art. 2 lit. d) rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 452/2008 z dnia 23 kwietnia 2008 r. dotyczącego tworzenia i rozwoju statystyk z dziedziny edukacji i uczenia się przez całe życie (Dz.U. 2008, L 145, s. 227).

⁵ Opinia rzecznika generalnego Eleanor Sharpston przedstawiona w dniu 11 września 2018 r. w sprawie C-457/17 Heiko Jonny Maniero przeciwko Studienstiftung des deutschen Volkes eV, ECLI:EU:C:2018:697, pkt. 32.

nad liczbą uczniów (na przykład liczba dzieci z niepełnosprawnościami kształcących się w jednej klasie z dziećmi bez niepełnosprawności), możliwość wypożyczenia lub zakupu podręczników, możliwość pokrycia kosztów na przykład utrzymania. W konsekwencji szkoły, uniwersytety i inne instytucje edukacyjne, często przyznają stypendia na pokrycie kosztów realizacji programów edukacyjnych, kosztów podróży poniesionych w związku z odbywaniem studiów za granicą lub kosztów utrzymania (w formie pieniężnej lub rzeczowej, takiej jak przykładowo zapewnienie bezpłatnego zakwaterowania lub wyżywienia). Finansowanie jest zasadniczym aspektem dostępu do edukacji. Pominięcie w finansowaniu określonej grupy oznacza – zwłaszcza w przypadku bardzo drogiego programów edukacyjnych – wykluczenie danej grupy z edukacji. To z kolei utrwała wszelką istniejącą dyskryminację takiej grupy. Wysokiej jakości edukacja jest warunkiem wstępnym udanej integracji ze społeczeństwem, dlatego też należy zwrócić uwagę na równe traktowanie w procedurach selekcji (to jest w ramach dostępu do edukacji)⁶. Teleologiczna interpretacja pojęcia „edukacji” wyraźnie przemawia za włączeniem aspektu dostępu do edukacji w zakres przepisów. Analiza pojęcia „edukacji” w szerszym kontekście, tj. prawa Unii Europejskiej, prowadzi do tego samego wniosku. Prawo do edukacji (oraz dostęp do szkolenia zawodowego), jak również ochrona przed dyskryminacją ze względu na niepełnosprawność, są podstawowymi prawami uznanymi, odpowiednio, w art. 14 (prawo do nauki) i art. 21 (zakaz dyskryminacji) Karty praw podstawowych UE⁷.

Decydując o sposobie interpretacji pojęcia „edukacja”, należy pamiętać, że kwestia ta znajduje się u zbiegu dwóch praw podstawowych. W orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości UE omówiono szeroko wykładnię pojęcia edukacji oraz dostępu do niej w sprawach dotyczących równego traktowania takich, jak wyrok z dnia 15 marca 1989 r. w sprawie *Echternach i Moritz*⁸, wcześniej wyrok z dnia 11 kwietnia 1973 r. w sprawie *Michel S*⁹ oraz wyrok z dnia 3 lipca 1974 r. w sprawie *Casagrande*¹⁰, jak też wyrok z dnia 15 marca 2005 r. w sprawie *Bidar*¹¹.

⁶ „Ὅτι μὲν οὖν τῷ νομοθέτῃ μάλιστα πραγματευτέον περὶ τῶν νέων παιδείαν, οὐδεὶς ἂν ἀμφισβητήσῃε [...] τίς δ' ἔσται ἡ παιδεία [...] δεῖ μὴ λαμβάνειν”. Arystoteles, *Polityka*, księga ósma.

⁷ Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, Dz.U. 2000, C 364, zwana dalej „Kartą lub KPP”.

⁸ Wyrok TSUE z dnia 15 marca 1989 r. w sprawie C-389/87 i C-390/87 *Echternach i Moritz*, EU:C:1989:130.

⁹ Wyrok TSUE z dnia 11 kwietnia 1973 r. w sprawie C-76/72 *Michel S.* przeciwko *Fonds national de reclassement social des handicapés*, ECLI:EU:C:1973:46, pkt 14–16.

¹⁰ Wyrok TSUE z dnia 3 lipca 1974 r. w sprawie C-9/74 *Casagrande*, EU:C:1974:74.

¹¹ Wyrok z dnia 15 marca 2005 r. w sprawie C-209/03 *Bidar*, ECLI:EU:C:2005:169.

2. ZASADA RÓWNOŚCI I NIEDYSKRYMINACJI W UNII EUROPEJSKIEJ

Źródła zasady równości i niedyskryminacji w Unii Europejskiej znajdziemy we wspólnych tradycjach konstytucyjnych państw członkowskich¹², a także w uniwersalnych prawach człowieka – w szczególności w europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności oraz w samym prawie UE¹³. Warto przy tym zaznaczyć, że w prawie UE nie rozróżnia się zasady równości od zasady niedyskryminacji i stosuje te nazwy zamiennie. W prawie polskim są to dwie odrębne zasady. Traktat z Amsterdamu stworzył podstawę do przyjęcia środków prawnych zwalczających dyskryminację ze względu na płeć, pochodzenie rasowe lub etniczne, religię lub światopogląd, niepełnosprawność, wiek i orientację seksualną¹⁴. W tym wypadku lista zakazanych podstaw dyskryminacji była zamknięta. Regulacje prawne przyjęte na mocy art. 13 TWE określa się mianem prawa antydyskryminacyjnego Unii Europejskiej. Na podstawie tego przepisu powstały cztery dyrektywy, które stanowią dzisiaj trzon prawa antydyskryminacyjnego UE, a między nimi dyrektywa Rady 2000/78/WE ustanawiająca ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy – chroniąca przed dyskryminacją ze względu na „religię lub przekonania, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną”. Celem zapewnienia pełnej skuteczności prawa UE w krajowych porządkach prawnych, sądy krajowe są zobowiązane, tak dalece jak to możliwe, do dokonywania wykładni przepisów prawa krajowego w świetle brzmienia i celu dyrektywy. Nie jest to obowiązek absolutny, gdyż znajduje ograniczenie w ogólnych zasadach prawa, zwłaszcza w zasadzie pewności prawa i braku jego retroaktywności. Nie może też prowadzić do wykładni prawa *contra legem*¹⁵.

¹² Za A. Śledzińska-Simon, *Zasada równości i zasada niedyskryminacji w prawie Unii Europejskiej*, op. cit.: Choć zasady równości i niedyskryminacji są wspólne dla wszystkich państw członkowskich, to występują znaczne różnice w gwarantowanym poziomie ochrony. Faktycznie prekursorami prawa antydyskryminacyjnego w Unii Europejskiej były Wielka Brytania i Holandia.

¹³ C. McCrudden, S. Prechal (ed.), *The Concepts of Equality and Non-Discrimination in Europe. A Practical Approach*, raport na zlecenie Komisji Europejskiej, European Network of Legal Experts in the Field of Gender Equality, 2009, s. 2.

¹⁴ R. Allen, QC, *Article 13, evolution and current contexts* (w:) H. Meenan, *Introduction* (w:) H. Meenan (ed.), *Equality Law in an Enlarged European Union. Understanding the Article 13 Directives*, Cambridge University Press, 2007, s. 44–45.

¹⁵ K. Kowalik-Bañczyk, *Glosa do wyroku z dnia 4 lipca 2006 r.*, op. cit. <http://www.lex.pl/eps-akt/-akt/glosa-do-wyroku-ts-z-dnia-4-lipca-2006-r-c-21204> (data dostępu 7.3.2015 r.)

Istotne jest przy tym, że art. 13 TWE nadał zasadom równości i niedyskryminacji nowy kierunek – z ekonomicznego i społecznego na związany z ochroną praw jednostki. Jednocześnie należy zauważyć, że realizacja zasady równości i niedyskryminacji za pośrednictwem dyrektyw przyjętych na podstawie art. 13 TWE jest ograniczona do obszaru kompetencji Unii¹⁶.

Kolejnym etapem ewolucji zasad równości i niedyskryminacji w prawie pierwotnym stała się Karta praw podstawowych Unii Europejskiej¹⁷, w której zapisano równość wobec prawa oraz rozszerzono katalog zakazanych podstaw dyskryminacji. Jak już zostało nadmienione art. 14 KPP zapewnia prawo do nauki, zaś art. 21 KPP zakazuje wszelkiej dyskryminacji, w szczególności ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię lub przekonania, poglądy polityczne lub wszelkie inne poglądy, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną. Z brzmienia tego przepisu można wnioskować, że w prawie UE lista tych podstaw nie jest zamknięta. Karta praw podstawowych chroni jednostki jedynie przed dyskryminacją spowodowaną działaniem instytucji, organów i jednostek organizacyjnych Unii oraz państw członkowskich w zakresie, w jakim stosują one prawo Unii (art. 51 KPP). Rozwój prawa antydyskryminacyjnego UE będzie jednak prawdopodobnie zmierzał do nadania zasadzie niedyskryminacji charakteru powszechnego prawa jednostek¹⁸.

Traktat z Lizbony nadał Kartie praw podstawowych wiążący charakter, co wzmocniło status praw jednostki, w tym równości wobec prawa i zakazu dyskryminacji, w systemie prawnym Unii Europejskiej¹⁹. Dodatkowo również art. 8 TFUE nakazuje znoszenie nierówności. Natomiast art. 10 TFUE wprowadził obowiązek zwalczania dyskryminacji ze względu na płeć, a także rasę, pochodzenie etniczne, religię lub światopogląd, niepełnosprawność, wiek i orientację seksualną. Wykładnia językowa tych przepisów sugeruje, że TFUE zakłada, iż

¹⁶ Por. art. 19 ust. 1 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej.

¹⁷ Przyjęta 7 grudnia 2000 r. w Nicei. Pełną moc prawną nadał jej dopiero traktat lizboński. Przyjęcie Karty stało się momentem zwrotnym dla określenia miejsca praw jednostki w systemie prawnym UE.

¹⁸ S. Prechal, *Equality of Treatment, Non-discrimination, and Social Policy: Achievements in Three Themes*, *Common Market Law Review*, 2004, No. 41, s. 533 i n.

¹⁹ Wcześniej w orzecznictwie prawa podstawowe funkcjonowały jako ogólne zasady prawa. Natomiast w okresie 2000–2009 zarówno Sąd Pierwszej Instancji, Trybunał Sprawiedliwości, jak i rzecznicy generalni odwoływali się do postanowień Karty jako do źródła prawa, por. C-173/99, *R v. Secretary of State for Trade and Industry, ex p BECTU* [2001]; T-177/01 *Jego-Quere przeciwko Komisja*, 2002; C-540/03 *Parlament przeciwko Rada*, 2006; C-432/05 *Unibet, London Ltd, Unibet International Ltd p. Justitiekanslern*, 2007; C-303/05 *Advocaten voor de wereld*, 2007; C-402/05 P i C-415/05 P, *Kadi przeciwko Rada Unii Europejskiej*, 2008.

dążenie do równości materialnej dotyczy tylko płci, gdyż zakaz dyskryminacji wyraża zasadę równości formalnej (równego traktowania).

W obowiązującym Traktacie o funkcjonowaniu Unii Europejskiej zasady równości i niedyskryminacji wyrażone szczegółowo stanowią *lex specialis* wobec ogólnego zakazu dyskryminacji ze względu na przynależność państwową, który został wyrażony w art. 18 TFUE. Dodatkowo art. 9 TUE stanowi, że we wszystkich swoich działaniach Unia przestrzega zasady równości swoich obywateli, którzy są traktowani z jednakową uwagą przez jej instytucje, organy i jednostki organizacyjne. Przepis ten nie miał odpowiednika w poprzednim brzmieniu Traktatu o Unii Europejskiej. Jest wyrazem swoistej ewolucji prawa w tym obszarze, którą określają tzw. generacje prawa antydyskryminacyjnego. Generacje te stanowiły kolejno: zasada równego traktowania ze względu na płeć i pochodzenie narodowe, a następnie prawa wyrosłe z art. 13 TWE. Artykuł 9 TUE wyznacza zatem nowy kierunek rozwoju zasad równości i niedyskryminacji, nakładając pozytywny obowiązek tworzenia odpowiednich warunków instytucjonalnych dla zapewnienia faktycznej równości określonych podmiotów na poziomie Unii²⁰. Zasady równości i niedyskryminacji nie są już tylko wyłącznie elementem funkcjonowania rynku wewnętrznego czy obywatelstwa europejskiego²¹, ale stanowią podstawę ochrony praw jednostek w ramach Unii Europejskiej.

3. Dyskryminacja ze względu na niepełnosprawność

Dyskryminacja ze względu na niepełnosprawność oznacza jakiegokolwiek różnicowanie, wykluczanie lub ograniczanie ze względu na niepełnosprawność, którego celem lub skutkiem jest naruszenie lub zniweczenie uznania wszelkich praw człowieka i podstawowych wolności, korzystania z nich lub ich wykonywania na równych zasadach z innymi osobami w sferze politycznej, gospodarczej, społecznej, kulturalnej, obywatelskiej lub w jakiegokolwiek

²⁰ D. Schiek, From European Union Non-discrimination Law towards Multidimensional Equality Law for Europe (w:) D. Schiek, V. Chege, European Union Non-Discrimination Law. Comparative Perspectives on Multidimensional Equality Law, Routledge, 2009, s. 5.

²¹ G. de Búrca, The Role of Equality in European Community Law (w:) A. Dashwood, S. O'Leary (ed.), The Principle of Equal Treatment in EC Law, Sweet&Maxwell, 1997, s. 13–34; G. More, From Market Unifier to Fundamental Right? (w:) P. Craig, G. de Búrca (ed.), The Evolution of EU Law, Oxford University Press, 1999, s. 521–535; L. Waddington, The Expanding Role of the Equality Principle in the European Union Law, EUJ 2003, s. 29; S. Fredman, Transformation or Dilution: Fundamental Rights in the EU Social Space, European Law Journal, 2006, No. 12, s. 533; A. von Bogdandy, J. Bast (ed.), Principles of European Constitutional Law, Hart Beck Nomos 2010.

innej. Obejmuje to wszelkie formy dyskryminacji, w tym odmowę racjonalnego usprawnienia²².

Jedna na sześć osób w Unii Europejskiej to osoba z niepełnosprawnością²³ – w stopniu od lekkiego do znacznego – co oznacza, że około 80 mln Europejczyków często nie ma możliwości pełnego uczestniczenia w życiu społecznym i gospodarczym z powodu barier związanych ze środowiskiem i z postawami ich otoczenia. Wskaźnik ubóstwa osób z niepełnosprawnościami jest o 70% wyższy od średniej²⁴, także z powodu ograniczonego dostępu do zatrudnienia. Osoby z niepełnosprawnościami stanowią około 10% społeczeństwa Unii Europejskiej²⁵. Pierwsze akty unijne dotyczące osób z niepełnosprawnościami zostały wydane w latach 70-tych i w pierwszej połowie lat 80-tych XX wieku. Początek głębszego zainteresowania Unii Europejskiej problematyką osób z niepełnosprawnościami datuje się na połowę lat 80-tych. Wówczas zaczęto postrzegać osoby z niepełnosprawnościami jako niewykorzystany potencjał. To nowe podejście związane było z jednej strony z ogromnymi obciążeniami budżetów państw członkowskich świadczeniami na rzecz osób z niepełnosprawnościami, z drugiej zaś wyrastało z ruchu na rzecz praw człowieka i definiowania niepełnosprawności jako kategorii praw człowieka²⁶.

Zdaniem A. von Bogdandy'ego UE ogólnie ma na celu promowanie przekształcenia narodów europejskich w społeczeństwa włączające (na uwagę zasługuje liczba mnoga) oparte na solidarności, które odnoszą sukcesy w konkurencji globalnej²⁷. Obecnie uwaga skupia się na włączaniu grup żyjących na marginesie społeczeństwa w ramach modernizacji społecznej. Służy to lizbońskiej strategii zwiększania europejskiej konkurencyjności – wyłączenia oraz dyskryminacja są drogie i nieekonomiczne – a także tworzeniu nowego, europejskiego modelu społecznego, odpowiadającego wymogom globalizacji²⁸.

²² Artykuł 2 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku 13 grudnia 2006 r.

²³ Moduł ad hoc badania aktywności ekonomicznej ludności UE w zakresie zatrudnienia osób niepełnosprawnych (EU Labour Force Survey ad hoc module on employment of disabled people – LFS AHM), 2002.

²⁴ Europejskie badanie warunków życia ludności (EU Statistics on Income and Living Conditions: EUSILC), 2004 r.

²⁵ Portal Internet dla Niepełnosprawnych – data dostępu 28.03.2019 r.

²⁶ M. Piasecki, M. Stępnia (red.), *Osoby z niepełnosprawnością w Unii Europejskiej Szanse i Zagrożenia*, Norbertinum, Fundacja Fuga Mundii, Lublin 2003 r., s. 9

²⁷ Krytycznie A. Somek, *Individualism, An Essay on the Authority of the European Union*, Oxford 2009, s. 245.

²⁸ A. von Bogdandy, *Podstawowe zasady prawa UE – teoria i doktryna* (cz. III), *Europejski Przegląd Sądowy* październik 2009, s. 13.

4. DYREKTYWA RADY 2000/78/WE CHRONIĄCA
PRZED DISKRYMINACJĄ ZE WZGLĘDU NA RELIGIĘ
LUB PRZEKONANIA, NIEPEŁNOSPRAWNOŚĆ,
WIEK LUB ORIENTACJĘ SEKSUALNĄ JAKO NIEPEŁNA OCHRONA
W DZIEDZINIE EDUKACJI

Dyrektywa Rady 2000/78/WE ustanawiająca ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy (chroniąca przed dyskryminacją ze względu na religię lub przekonania, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną) zapewnia ochronę przede wszystkim w takich dziedzinach życia jak zatrudnienie i szkolenie zawodowe. Nie obejmuje jednak kwestii dostępu do edukacji.

Edukacja jest tożsama z kształceniem. Celem edukacji jest właściwe przygotowanie do zatrudnienia. Rzecznik generalna E. Sharpston w sprawie *Maniero* podkreśliła, że poradnictwo i szkolenie zawodowe są ściśle związane z dostępem do zatrudnienia. W czasie, gdy kształcenie zawodowe było jedynym pojęciem związanym z edukacją wymienionym w traktacie EWG, Trybunał stwierdził, że co do zasady studia uniwersyteckie stanowią „kształcenie zawodowe” w rozumieniu art. 128 EWG. Jest oczywiste, że w omawianym wyroku Trybunał dokonał szerokiej i celowej wykładni pojęcia „kształcenia zawodowego” w celu zakazania dyskryminacji ze względu na przynależność państwową w kontekście edukacji uniwersyteckiej²⁹.

Dyrektywa 2000/78/WE sama w sobie nie zawiera też definicji pojęcia niepełnosprawności. Trybunał Sprawiedliwości UE zdefiniował pojęcie niepełnosprawności w sprawie *Sonia Chacón Navas*³⁰. Trybunał uznał, że osoba, z którą pracodawca rozwiązał umowę o pracę wyłącznie z powodu choroby, nie jest objęta ogólnymi ramami ustanowionymi w celu walki z dyskryminacją ze względu na niepełnosprawność przez dyrektywę Rady 2000/78/WE. O ile bowiem pojęcie „niepełnosprawności” w rozumieniu dyrektywy 2000/78/WE należy rozumieć jako ograniczenie wynikające konkretnie z naruszenia funkcji fizycznych, umysłowych lub psychicznych, które stanowi przeszkodę dla danej osoby w uczestnictwie w życiu zawodowym, to proste zrównanie pojęć „niepełnosprawność” i „choroba” jest wykluczone. Używając pojęcia „niepełnosprawność” w art. 1 tej dyrektywy, prawodawca rozmyślnie wybrał pojęcie, które różni się od pojęcia

²⁹ Zobacz wyrok z dnia 2 lutego 1988 r. C-24/86 *Blaizot i in.*, EU:C:1988:43, pkt 10–24, a w szczególności 19, 20, 24.

³⁰ Wyrok Trybunału Sprawiedliwości z dnia 11 lipca 2006 r. w sprawie C-13/05 *Sonia Chacón Navas*, ECLI:EU:C:2006:456.

„choroby”. Aby ograniczenie wchodziło w zakres pojęcia „niepełnosprawność”, musi istnieć zatem prawdopodobieństwo, iż jest ono długoterminowe. Dyrektywa 2000/78/WE nie zawiera zaś żadnej wskazówki pozwalającej przypuszczać, że pracownicy podlegają ochronie z tytułu zakazu dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność w przypadku jakiegokolwiek choroby³¹. W wyroku tym TS uznał, iż długotrwała choroba nie jest niepełnosprawnością. W wyroku w sprawie *Coleman*³² Trybunał stanął na stanowisku, iż wykładni dyrektywy 2000/78/WE, a w szczególności jej art. 1 oraz art. 2 ust. 1, 3 i art. 2 ust. 2 lit. a), należy dokonywać w ten sposób, że zakaz dyskryminacji bezpośredniej, jaki przewidują, nie ogranicza się tylko do osób z niepełnosprawnościami. Dotyczy to również molestowania jako formy dyskryminacji ze względu na wychowywanie dziecka z niepełnosprawnością. Finalnie w sprawie *Kaltoft*³³ TSUE stanął na stanowisku, że zwolnienie z powodu skrajnej otyłości może stanowić dyskryminację ze względu na niepełnosprawność. Ekspertsi zajmujący się problematyką niepełnosprawności w UE skomentowali już te orzeczenia z perspektywy prawa i polityki UE, koncentrując się na pytaniu, czy Trybunał wyszedł poza medyczne rozumienie modelu niepełnosprawności, obejmując też w swoim rozumowaniu kwestie społeczne, przy równoczesnym odniesieniu do Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych.³⁴

Dyrektywa 2000/78/WE nie zawiera żadnego przepisu konkretnie odnoszącego się do dyskryminacji z wielu przyczyn jednocześnie, mimo że w tej samej dyrektywie podkreśla się, że często kobiety padają ofiarami tego rodzaju dyskryminacji. Podkreśla też, że połączenie dwóch lub więcej powodów dyskryminacji może prowadzić do problemów mających swe źródło w różnicach między poziomem ochrony gwarantowanej w przypadku każdego z tych powodów. Podkreśla,

³¹ Wyrok Trybunału Sprawiedliwości w sprawie C-13/05 *Sonia Chacón Navas*, pkt 2 wyroku.

³² Wyrok Trybunału Sprawiedliwości z dnia 17 lipca 2008 r. w sprawie C-303/06 *Coleman*, ECLI:EU:C:2008:415.

³³ Wyrok Trybunału Sprawiedliwości w sprawie C-354/13, *Fag og Arbejde (FOA), acting on behalf of Karsten Kaltoft v. Kommunernes Landsforening (KL)*, EU:C:2014:2463.

³⁴ Zob. szerzej: D. Waddington, case note on Case C-13/05 *Chacón Navas*, 44 *CML Rev.* 2007, 487–499; ibidem, “HK Danmark (Ring and Skouboe Werge) interpreting EU equality law in the light of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities”, 17 *European Anti-Discrimination Law Review*, 2013, s. 13–22; ibidem, “Saying all the right things and still getting it wrong: The Court of Justice’s definition of disability in EU”, 22 *MJ* 2015, s. 576–591; P. McTigue, “From *Navas* to *Kaltoft*: The European Court of Justice’s evolving definition of disability and the implications for HIV-positive individuals”, 16 *International Journal of Discrimination and the Law*, 2015, s. 1–15; D. L. Hosking, “Fat rights claim rebuffed”, 44 *Industrial Law Journal*, 2015, s. 460–471; S. Favalli and D. Ferri, “Defining disability in EU non-discrimination legislation: Judicial activism and legislative restraints”, 22 *EPL*, 2016.

że ważne jest, aby Rada jak najszybciej osiągnęła porozumienie w celu przyjęcia wspólnego stanowiska w sprawie wniosku dotyczącego dyrektywy w sprawie wprowadzenia w życie zasady równego traktowania osób bez względu na religię lub światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną³⁵ przyjętego przez Parlament Europejski w pierwszym czytaniu w kwietniu 2009 r. i który wyraźnie odnosi się do problemu dyskryminacji z wielu przyczyn jednocześnie. Ponieważ prawo antydyskryminacyjne UE powstało w wyniku procesów społeczno-politycznych³⁶, początkowo koncentrowało się na faktach doświadczania dyskryminacji ze względu na konkretne cechy takie, jak dyskryminacja ze względu na rasę, czy niepełnosprawność. Ta segmentacja jest krytykowana, ponieważ utrudnia identyfikację dyskryminacji z wielu przyczyn jednocześnie³⁷.

Na gruncie zakazu dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność istotne znaczenie dla prawidłowego rozumienia pojęcia dyskryminacji ma również instytucja tzw. racjonalnych usprawnień dla osób niepełnosprawnych uregulowana w art. 5 dyrektywy 2000/78/WE³⁸. Racjonalne usprawnienia dla osób niepełnosprawnych zostały zdefiniowane w następujący sposób: „W celu zagwarantowania przestrzegania zasady równego traktowania osób niepełnosprawnych przewiduje się wprowadzenie racjonalnych usprawnień. Oznacza to, że pracodawca podejmuje właściwe środki, z uwzględnieniem potrzeb konkretnej sytuacji, aby umożliwić osobie niepełnosprawnej dostęp do pracy, wykonywanie jej lub rozwój zawodowy bądź kształcenie, o ile środki te nie nakładają na pracodawcę

³⁵ COM (2008) 0426 Proposal for a COUNCIL DIRECTIVE on implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of religion or belief, disability, age or sexual orientation.

³⁶ Do oceny z perspektywy nauk politycznych zob. M. Verloo, “Intersectional and cross-movement politics and policies: Reflections on current practices and debates”, 38 *Signs: Journal of Women in Culture and Society* (2013), 893–915, z perspektywy studiów prawnych: D. Schiek, “EU non-discrimination law & policy: Gender in the maze of multidimensional equalities”, in Hohmann-Dennhardt, Koerner and Zimmer (Eds.), *Geschlechtergerechtigkeit*, (Nomos, 2010), s. 472–488.

³⁷ D. Schiek, *Intersectionality and the notion of disability in EU discrimination law*, *Common Market Law Review* 53, 2016, s. 35–64.

³⁸ Na temat racjonalnych usprawnień zob.: J. E. Goldschmidt, *Reasonable accommodation in EU equality law in a broader perspective*, *ERA Forum* (2007) 8:39 – 48; A. Lawson, *Disability and Equality Law in Britain: The Role of Reasonable Adjustments*, Oxford, Hart Publishing, 2008; L. Waddington, A. Hendriks, *The Expanding Concept of Employment Discrimination in Europe: From Direct and Indirect Discrimination to Reasonable Accommodation Discrimination*. *The International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, Volume 1 8, Issue 4, 2002; L. Waddington, *Implementing and Interpreting the Reasonable Accommodation Provision of the Framework Employment Directive: Learning from Experience and Achieving Best Practice*, 2004.

nieproporcjonalnie wysokich obciążeń. Obciążenia te nie są nieproporcjonalne, jeżeli są w wystarczającym stopniu rekompensowane ze środków istniejących w ramach polityki prowadzonej przez dane Państwo Członkowskie na rzecz osób niepełnosprawnych”.

Jest to jednak rozwiązanie, które odnosi się do zatrudnienia osób niepełnosprawnych. Dyrektywa 2000/78/WE zapewnia ochronę jedynie w dziedzinie zatrudnienia, odmiennie od dyrektywy 2000/43/WE wprowadzająca w życie zasadę równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne, która chroni również prawo do edukacji. Dyrektywa 2000/78/WE nie jest więc aktem pełnym. Jej zakres przedmiotowy jest bardzo mocno ograniczony, a to powoduje, że nie pomaga w pełni w realizacji celów Unii oraz usuwaniu przeszkód w realizacji praw jednostki. Z literalnego jej brzmienia można wnioskować, że brak jest ochrony prawnej w dziedzinie edukacji na poziomie Unii Europejskiej.

5. KONWENCJA ONZ O PRAWACH OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH WYPEŁNIAJĄCA LUKI W PRAWIE UNII EUROPEJSKIEJ

Unia Europejska przystąpiła do Konwencji Narodów Zjednoczonych o prawach osób niepełnosprawnych 23 grudnia 2010 r.³⁹ i była pierwszą organizacją międzynarodową, która oficjalnie stała się stroną tej umowy. Na podstawie decyzji Rady 2010/48⁴⁰ Unia przyjęła obowiązek zapewnienia, aby prawodawstwo, polityka i programy unijne były zgodne z prawami osób z niepełnosprawnościami określonymi w tym dokumencie⁴¹.

Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych jest pierwszym wiążącym instrumentem międzynarodowym dotyczącym praw człowieka, który odnosi się konkretnie do niepełnosprawności. Celem Konwencji jest „popieranie, ochrona i zapewnienie pełnego i równego korzystania ze wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności przez wszystkie osoby niepełnosprawne oraz popieranie poszanowania ich przyrodzonej godności”. Konwencja jest skutecznym

³⁹ Konwencja Narodów Zjednoczonych o prawach osób niepełnosprawnych, zatwierdzona w imieniu Wspólnoty Europejskiej decyzją Rady 2010/48/WE z dnia 26 listopada 2009 r. (Dz.U. 2010, L 23, s. 35).

⁴⁰ Decyzja Rady z dnia 26 listopada 2009 r. w sprawie zawarcia przez Wspólnotę Europejską Konwencji Narodów Zjednoczonych o prawach osób niepełnosprawnych (2010/48/WE), Dz. Urz. UE, L 23/35.

⁴¹ M. Wróblewski (red.), Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej jako żywy instrument, INPRIS, Ośrodek Badań Studiów i Legislacji, Warszawa 2014, s. 23.

narzędziem, które pomaga osobom z niepełnosprawnościami, społecznościom lokalnym i rządowi podejmować działania na rzecz przestrzegania praw osób niepełnosprawnych, poprzez opracowanie i wdrażanie środków prawnych, politycznych i praktycznych. Aby podejmowane działania były zgodne z wymogami Konwencji, a także wdrażane skutecznie i efektywnie, art. 33 ust. 2 Konwencji ONZ w sprawie praw osób niepełnosprawnych zobowiązuje państwa – strony Konwencji do ustanowienia ram w celu upowszechniania, ochrony i monitorowania wdrażania Konwencji. Preambuła Konwencji w lit. e) stanowi, że niepełnosprawność jest pojęciem ewoluującym. Wynika z interakcji między osobami z dysfunkcjami a barierami wynikającymi z postaw ludzkich i środowiskowymi, które utrudniają tym osobom pełny i skuteczny udział w życiu społeczeństwa na zasadzie równości z innymi osobami. Zgodnie z art. 1 Konwencji do osób z niepełnosprawnościami zalicza się osoby, które mają długotrwale naruszoną sprawność fizyczną, umysłową, intelektualną lub w zakresie zmysłów, co może, w oddziaływaniu z różnymi barierami, utrudniać im pełny i skuteczny udział w życiu społecznym, na zasadzie równości z innymi osobami⁴².

UE, jako strona Konwencji, wyznaczyła ramy w obszarach należących do jej kompetencji, które obejmują prawodawstwo i politykę UE, a w tym przede wszystkim zakaz dyskryminacji. Według A. Błaszczak-Banasiak ten niezwykle nowoczesny akt prawny stanowi odpowiedź na główne grzechy prawodawstwa Unii w zakresie zapobiegania dyskryminacji osób niepełnosprawnych takich jak ogólnikowość i nieefektywność⁴³.

Ogólny zakaz dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność zawiera się w art. 5 Konwencji. Zasada równości, która z niego wynika stanowi ogólną normę interpretacyjną wszystkich aktów unijnych⁴⁴. Przyjęcie Konwencji miało także istotny wpływ na sposób interpretacji pojęcia dyskryminacji w działalności orzeczniczej Trybunału Sprawiedliwości UE. W sprawach połączonych *HK Danmark*⁴⁵ TS zmienił stanowisko, na którym stanął w sprawie *Sonia Chacón Navas*. Podkreślił, że na podstawie art. 216 ust. 2 TFUE umowy międzynarodowe zawarte przez Unię Europejską są wiążące dla instytucji Unii. W konse-

⁴² Zob. też: Hendricks, “The UN Disability Convention and (multiple) discrimination: Should EU non-discrimination law be modelled accordingly?”, 2 European Yearbook of Disability Law (2010), 21.

⁴³ A. Błaszczak-Banasiak, Dyrektor departamentu ds. równości w biurze RPO, Ogólnopolska Konferencja Naukowa, In varietate concordia Wyzwania prawa europejskiego, 29–30 marca 2019 r., Collegium Iuridicum II WPIA UW.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Wyrok Trybunału Sprawiedliwości z dnia 11 kwietnia 2013 r. w sprawie C-335/11 i C-337/11 *HK Danmark*, ECLI:EU:C:2013:222, pkt. 31 wyroku

kwencji mają pierwszeństwo przed aktami Unii⁴⁶. Pierwszeństwo umów międzynarodowych zawartych przez Unię nad przepisami prawa wtórnego wymaga, by te ostatnie interpretowane były w miarę możliwości zgodnie z tymi umowami⁴⁷. W konsekwencji od momentu wejścia w życie wspomnianej decyzji Rady w sprawie zawarcia Konwencji Narodów Zjednoczonych o prawach osób niepełnosprawnych postanowienia tej konwencji stanowią integralną część prawnego porządku Unii, a per saldo wszystkich państw członkowskich Unii⁴⁸. Zatem dyrektywę 2000/78/WE należy interpretować w miarę możliwości zgodnie ze wspomnianą konwencją⁴⁹. TS przypomniał, że pojęcie niepełnosprawności nie zostało zdefiniowane w samej dyrektywie 2000/78/WE. Jednakże w pkt. 43 uzasadnienia wyroku w sprawie *Sonia Chacón Navas* Trybunał uznał, że należy je rozumieć jako ograniczenie wynikające konkretnie z osłabienia funkcji fizycznych, umysłowych lub psychicznych, które stanowi przeszkodę dla danej osoby w uczestnictwie w życiu zawodowym. Z kolei w Konwencji, ratyfikowanej przez Unię decyzją z dnia 26 listopada 2009 r., czyli po ogłoszeniu ww. wyroku w sprawie *Sonia Chacón Navas*, uznano w pkt. e) preambuły, że „niepełnosprawność jest pojęciem ewoluującym i że niepełnosprawność wynika z interakcji między osobami z dysfunkcjami a barierami wynikającymi z postaw ludzkich i środowiskowymi, które utrudniają tym osobom pełny i skuteczny udział w życiu społeczeństwa, na zasadzie równości z innymi osobami”. W związku z tym art. 1 akapit drugi Konwencji stanowi, że do osób niepełnosprawnych zalicza się te osoby, „które mają długotrwale naruszoną sprawność fizyczną, umysłową, intelektualną lub sensoryczną, co może, w oddziaływaniu z różnymi barierami, utrudniać im pełne i skuteczne uczestnictwo w życiu społecznym, na równych zasadach z innymi osobami”⁵⁰. Dlatego w opinii Trybunału niepełnosprawność należy rozumieć jako ograniczenie wynikające w szczególności z osłabienia funkcji fizycznych, umysłowych lub psychicznych, które w oddziaływaniu z różnymi barierami może utrudniać danej osobie pełne i skuteczne uczestnictwo w życiu zawodowym na równych zasadach z innymi pracownikami. Analogicznie należy moi zdaniem rozumieć to w kontekście pełnego i skutecznego uczestnictwa w edukacji na równych zasadach z innymi uczniami.

⁴⁶ Wyrok z dnia 21 grudnia 2011 r. w sprawie C-366/10 *Air Transport Association of America i in.*, ECLI:EU:C:2011:864, pkt. 50 i przytoczone tam orzecznictwo.

⁴⁷ Wyrok z dnia 22 listopada 2012 r. w sprawach połączonych C-320/11, C-330/11, C-382/11 i C-383/11 *Digitalnet i in.*, pkt 39 i przytoczone tam orzecznictwo)

⁴⁸ Zob. podobnie wyrok z dnia 30 kwietnia 1974 r. w sprawie 181/73 *Haegeman*, Rec. s. 449, pkt 5.

⁴⁹ *Ibidem*, pkt. 32.

⁵⁰ *Ibidem*, pkt. 36–38 wyroku.

Po przyjęciu Konwencji, mimo że dyrektywa 2000/78/WE nie uległa zmianie, ochrona osób z niepełnosprawnościami została rozszerzona. TSUE uznał, w efekcie stosowania Konwencji, że długotrwała choroba może wykluczać społecznie. Mamy więc do czynienia z realnym wpływaniem na siebie przepisów prawa. Ma to aspekt przedmiotowy, gdyż Unia podjęła się naprawienia błędów, które zostały popełnione wcześniej, na przykład w sprawie *Sonia Chacón Navas*, które to błędy wynikały z niedoskonałości dyrektywy 2000/78/WE. Wciąż jednak brakuje szczególnych przepisów chroniących dostęp do edukacji dzieci z niepełnosprawnościami.

Konwencja jest aktualnie jedynym dokumentem o najbardziej realnym i praktycznym wpływie na prawo antydyskryminacyjne UE. Zapewnia ochronę wszystkich praw podstawowych i stanowi ogólną normę kompetencyjną⁵¹. Obejmuje również prawo dostępu do edukacji dzieci z niepełnosprawnościami. Artykuł 7 Konwencji w ust. 1 stanowi, że państwa – strony podejmą wszelkie niezbędne środki w celu zapewnienia pełnego korzystania przez niepełnosprawne dzieci ze wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności, na zasadzie równości z innymi dziećmi. Ustęp 2 podkreśla, że we wszystkich działaniach dotyczących dzieci niepełnosprawnych należy przede wszystkim kierować się najlepszym interesem dziecka. Ustęp 3 zaś zobowiązuje państwa – strony do zapewnienia niepełnosprawnym dzieciom prawa swobodnego wyrażania poglądów we wszystkich sprawach ich dotyczących, przyjmując je z należytą uwagą, odpowiednio do wieku i dojrzałości dzieci, na zasadzie równości z innymi dziećmi. Zobowiązanie zostało rozszerzone o zapewnienie dzieciom pomocy w wykonywaniu tego prawa, odpowiednio do ich niepełnosprawności i wieku.

Artykuł 24 poświęcony edukacji deklaruje, iż państwa strony uznają prawo osób niepełnosprawnych do edukacji. Na mocy ust. 1, w celu realizacji tego prawa bez dyskryminacji i na zasadach równych szans, państwa zapewnią włączający system kształcenia umożliwiający integrację na wszystkich poziomach edukacji i w kształceniu ustawicznym, zmierzające do pełnego rozwoju potencjału oraz poczucia godności i własnej wartości, a także wzmocnienia poszanowania praw człowieka, podstawowych wolności i różnorodności ludzkiej, jak też rozwijania przez osoby z niepełnosprawnościami ich osobowości, talentów i kreatywności, a także zdolności umysłowych i fizycznych, przy pełnym wykorzystaniu ich możliwości. Państwa mają obowiązek umożliwiać osobom z niepełnosprawnościami efektywny udział w wolnym społeczeństwie. Realizując to prawo, państwa mają obowiązek zapewnić, że osoby z niepełnosprawnościami

⁵¹ A. Błaszczak-Banasiak, Dyrektor departamentu ds. równości w biurze RPO, op. cit..., 29–30 marca 2019 r., Collegium Iuridicum II WPIA UW.

nie będą wykluczane z powszechnego systemu edukacji ze względu na niepełnosprawność, a także, że dzieci z niepełnosprawnościami nie będą wykluczane, ze względu na niepełnosprawność, z bezpłatnej i obowiązkowej nauki w szkole podstawowej lub z nauczania na poziomie średnim. Osoby z niepełnosprawnościami mają korzystać z włączającego, bezpłatnego nauczania obowiązkowego wysokiej jakości, na poziomie podstawowym i średnim, na zasadzie równości z innymi osobami, w społecznościach, w których żyją.

Dodatkowo wprowadzane będą racjonalne usprawnienia, zgodnie z indywidualnymi potrzebami, również w zakresie edukacji – osoby z niepełnosprawnościami mają uzyskiwać niezbędne wsparcie, w ramach powszechnego systemu edukacji, celem ułatwienia ich skutecznej edukacji. Stosowane mają być skuteczne środki zindywidualizowanego wsparcia w środowisku, które maksymalizuje rozwój edukacyjny i społeczny, zgodnie z celem pełnego włączenia. Państwa – strony mają obowiązek umożliwić osobom z niepełnosprawnościami zdobycie umiejętności życiowych i społecznych, aby ułatwić im pełny i równy udział w edukacji i w życiu społeczności. W tym celu państwa mają zapewnić racjonalne usprawnienia dla osób z niepełnosprawnościami – nie tylko w sferze zatrudnienia.

6. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Wysokiej jakości edukacja jest warunkiem wstępnym udanej integracji ze społeczeństwem. Celem edukacji zaś jest właściwe przygotowanie do zatrudnienia. Zatem ochrona prawa dostępu do edukacji dzieci z niepełnosprawnościami nie powinna ustępować ochronie osób z niepełnosprawnościami w dziedzinie zatrudnienia, co ma miejsce w przypadku dyrektywy 2000/78/WE ustanawiającej ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy, która chroni przed dyskryminacją ze względu na religię lub przekonania, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną, jednak w sposób niepełny. Prawo Unii Europejskiej nie zapewnia pełnej ochrony w sferze edukacji dzieci, co z uwagi na rozwój i właściwe funkcjonowanie rynku wewnętrznego można uznać za szczególnie ważną lukę. Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych, przyjęta przez Unię Europejską, a tym samym wszystkie państwa członkowskie, uzupełnia luki w prawie EU.

Należy wziąć pod uwagę możliwość rozwoju procesów migracyjnych pracowników przemieszczających się do innego państwa członkowskiego, w tym być może z dziećmi z niepełnosprawnościami oraz fakt, że dzieci te również osiągną wiek, w którym podejmą pracę. Szczególna ochrona uczących się dzieci

z niepełnosprawnościami oraz ich włączenie w życie społeczne, w szczególności proces edukacyjny, może się przyczynić do wzrostu mobilności pracowników w ramach rynku wewnętrznego Unii Europejskiej.

BIBLIOGRAFIA

- Błaszczak-Banasiak, A., Director of Equality Department in Polish Ombudsman Office, Polish Scientific Conference, In *Varietate Concordia: Challenges of European Law*, (2019), Collegium Iuridicum II WPiA UW, Warsaw, Poland
- Favalli, S. and Ferri, D., “Defining disability in EU non-discrimination legislation: Judicial activism and legislative restraints”, 22 *EPL* (2016)
- Goldschmidt J. E., Reasonable accommodation in EU equality law in a broader perspective, *ERA Forum* (2007)
- Hendricks, A. C., “The UN Disability Convention and (multiple) discrimination: Should EU non-discrimination law be modelled accordingly?”, 2 *European Yearbook of Disability Law* (2010)
- Hosking, D. L., “Fat rights claim rebuffed”, 44 *Industrial Law Journal* (2015)
- Lawson A., *Disability and Equality Law in Britain: The Role of Reasonable Adjustments*. Oxford, Hart Publishing (2008)
- McTigue, P., “From Navas to Kaltoft: The European Court of Justice’s evolving definition of disability and the implications for HIV-positive individuals”, 16 *International Journal of Discrimination and the Law* (2015)
- Schiek, D., “EU non-discrimination law & policy: Gender in the maze of multidimensional equalities”, in Hohmann-Dennhardt, Koerner and Zimmer (Eds.), *Geschlechtergerechtigkeit*, (Nomos, 2010)
- Schiek D., Intersectionality and the notion of disability in EU discrimination law, *Common Market Law Review* 53 (2016)
- Verloo, M., “Intersectional and cross-movement politics and policies: Reflections on current practices and debates”, 38 *Signs: Journal of Women in Culture and Society* (2013)
- Waddington L., case note on Case C-13/05 Chacón Navas, 44 *CML Rev.* (2007)
- Waddington L., Hendriks A., The Expanding Concept of Employment Discrimination in Europe: From Direct and Indirect Discrimination to Reasonable Accommodation Discrimination. *The International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, Volume 1 8, Issue 4 (2002)
- Waddington L., *Implementing and Interpreting the Reasonable Accommodation Provision of the Framework Employment Directive: Learning from Experience and Achieving Best Practice* (2004)

- Waddington L., Hendriks A., The Expanding Concept of Employment Discrimination in Europe: From Direct and Indirect Discrimination to Reasonable Accommodation Discrimination. *The International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, Volume 1 8, Issue 4 (2002)
- Waddington L., Implementing and Interpreting the Reasonable Accommodation Provision of the Framework Employment Directive: Learning from Experience and Achieving Best Practice (2004)
- Waddington L., Lawson A., Disability and non-discrimination law in the European Union, An analysis of disability discrimination law within and beyond the employment field. European Commission, Directorate-General for Employment, Social affairs and Equal Opportunities, Unit G.2, Brussels (2009)
- Wróblewski M., (red.), *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej jako żywy instrument*, INPRIS, Ośrodek Badań Studiów i Legislacji, Warszawa (2014)
- UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, UN Doc. A/RES/61/611, 13 December 2006